

Весна Трифуновић

Етнографски институт САНУ
vesnita@eunet.rs

**Предузетници у очима друштва:
о узроцима негативне перцепције
предузетника на примеру коментара читалаца
електронских медија у транзицијској Србији³⁹**

Апстракт: У овом раду је реч о негативним друштвеним перцепцијама предузетника које се често срећу током друге фазе пост-социјалистичке трансформације у Србији. Испитују се узроци таквих, у значајној мери раширених, друштвених перцепција и то тако што се претходно вишедеценијско социјалистичко уређење, ненаклоњено предузетништву, као и егалитаристичка идеологија постављају спрам контекста настанка и развоја приватног предузетништва, те односа предузетника-послодаваца и запослених у овом друштву. За аргументовање идентификованих узрока негативних перцепција о предузетницима коришћени су коментари читалаца на извештавања електронских медија о начинима и условима пословања приватника у транзицијској Србији.

Кључне речи: предузетници, негативне перцепције, пост-социјалистичка трансформација, коментари читалаца

О процесима транзиције у Србији

Интензивна појава и развој приватног предузетништва, као и процеса приватизације у некадашњим социјалистичким друштвеним системима представљају један од битних показатеља њихове трансформације, будући да подразумевају измену својинских односа, па самим тим и економске основе таквих друштава. Нажалост, оба поменута процеса у транзицијском контексту Србије нису са собом донела жељене, очекиване, али и обећаване резултате у виду социјалног просперитета, па се може рећи да је сваки на свој начин пре био извор друштвеног разочарања. У овом раду је посебна пажња усмерена на приватне предузетнике, као једне од носилаца новоуспостављеног система, а у циљу утврђивања узрока доминантних

* Текст је резултат рада на пројекту *Културно наслеђе и идентитет* 177026, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

негативних друштвених перцепција о њима, које су нарочито дошле до изражаја током друге фазе пост-социјалистичке трансформације у Србији започете 2000. године (в. Kovačević 2007; Lazić 2000; Lazić *et al.* 2004). Прецизније речено, намера ми је да покажем да преовлађујуће негативне друштвене представе о предузетницима нису превасходно узроковане отпором према предузетништву као појави, који би исходило из снажног социјалистичког, али и традиционалног наслеђа, у којима је егалитаристичка идеологија заузимала значајно место, већ да разлоге за то треба тражити у контексту настанка и развоја приватног предузетништва, али и односа предузетника-послодаваца и запослених у овом друштву.

Ови узроци на неки начин представљају показатељ и потврду специфичног начина одвијања процеса друштвене трансформације, који је у значајној мери одступио од унапред предвиђаног пута ка успостављању капиталистичког, либералног система какав постоји у развијеним западним друштвима. Транзитолози, који су посебно најављивали овакав ток развоја, потценили су културолошке специфичности различитих друштава која су се обрела у трансформацијском процесу, сматрајући да ће оне бити збрисане снагом модернизације, секуларизације, тријумфа слободне глобалне економије, као и примамљивом супериорношћу институција и вредности Западне политичке заједнице (в. Tókéš 2000).

Насупрот њима, теоретичари пост-социјализма су првенствено указивали на различите правце развоја економских и политичких промена у овим земљама, што их је наводило и на истицање могућности разноврсних исхода друштвене трансформације. Из ових разлога је сâм појам „транзиција“, када је реч о пост-социјалистичким друштвима, постепено одбациван и замењиван појмовима као што су „несигурна транзиција“, „трансформација“ или „транзиција из социјализма“ (Bögöcz 2001, 1157). Последњим појмом се наглашава само заједничка полазна тачка у даљим променама земаља источне и централне Европе, од које свака може имати сопствени пут развоја у зависности од специфичности властитог контекста. „По мом мишљењу, претпоставити да смо сведоци транзиције из социјализма у капитализам, демократију или тржишну економију је погрешно,“ сматра Кетрин Вердери додајући да се слаже с оним ауторима који период деведесетих година прошлог века виде пре као време трансформације које ће произвести различите форме, од којих ће се неке можда приближити западним капиталистичким уређењима, а неке неће (Verdery 1996, 15–16).

Пост-социјалистичка трансформација у Србији је додатно специфична по томе што се наставила и након деведесетих година прошлог века, када је по неким ауторима зашла у своју „праву“ фазу одблокирањем друштвених промена, са намером рапидне приватизације и кретања ка неолибералном економском моделу (в. Kovačević *op. cit.*; Lazić *op. cit.*; Lazić *et al. op. cit.*).

Новоизабрана демократска власт је, за разлику од претходне власти, имала значајну међународну наклоност која се огледала у олакшаном повратку земље у међународне финансијске и политичке институције, али и у великодушним донацијама и кредитима који су пристизали на име трошкова транзиције. За узврат је очекивано чврсто држање пута неолибералне стратегије развоја, изградња одговарајућих институционалних оквира за то и послушна сарадња са међународним институцијама као што је трибунал у Хагу. Како истиче Стојановић, ако је судити по изјавама тадашњих носилаца политичке моћи, правац којим се том приликом кренуло јесте креирање тржишних правила игре како би се обезбедило подстицање конкуренције, економске ефикасности и стабилног привредног раста (Stojanović 2005, 96).

У пракси је, међутим, настајао систем који је био далеко од почетних политичких обећања и друштвених очекивања. Један од главних проблема који је обележио нови ток транзиције био је поништавање великог броја спроведених приватизација због одступања нових власника од купопродајних уговора (Сеговић 2012, 350). Уз то, нови систем је све више постајао ефикасна машинерија за богаћење и стварање симбиозе између старе и нове политичке и економске елите. Тиме је долазило и до одсуства воље код владајуће гарнитуре за форсирањем друштвене трансформације и предузимањем радикалних реформи у кључним сегментима привредног живота (в. Stojanović 2005, 102). Наведене околности су са собом повукле низ политичких афера, радничких штрајкова и блокада, довеле до повећаног општег друштвеног незадовољства чиме се јављао и све већи отпор према процесу транзиције који се на такав начин одвијао.

Период између 2003. и 2008. године обележен је и политичким сукобима и спорењима око нових питања која су се тада постављала о сарадњи са хашким трибуналом, (не)прикључивању Европској унији, (не)признавању независности Косова и, у крајњој линији, о начинима и правцима развоја друштвене трансформације. Ово је онемогућавало јединствену политику и посвећеност структурним реформама, што је поново резултирало блокирањем реформске трајекторије (в. Novaković 2012). Глобални токови у овом периоду су, такође, носили нова изненађења и изазове који су се одразили на процес домаће транзиције. Наиме, 2008. године захуктава се светска економска криза која је, између осталог, изазвала масовне глобалне протесте и довела у питање ефикасност и супериорност економског неолибералног модела. Ова криза је произвела значајан пад стандарда у Србији тако што је утицала на мањи прилив иностраних улагања, повећање незапослености, успоравање процеса приватизације, привредних активности и раста, што значи да је и додатно отежала процес транзиције. Тиме је на економском плану настављен тренд спорих и недоследних реформи, док се

на политичком нивоу даље одвијало јачање тзв. партијске државе¹. Оцене су да је светска финансијска криза заправо оголила транзициони неуспех Србије, будући да је њоме измакнута стабилизаторска улога коју су имали задуживање и иностране донације (Novaković *et al.* 2010). Тежак ударац ове кризе се стога углавном објашњава претходним неуспехом транзиције, односно изостанком круцијалних системских промена које се тичу пословања, радног законодавства, образовног система, итд.

Политичка гарнитура, која је однела победу на изборима 2012. Године, изнова је обећавала повратак на пут неолибералне економске политике, убрзан економски развој и интеграцију Србије у светску економију. Своју приврженост неолибералним вредностима она је прокламовала на примерима залагања за реформе јавног сектора, које су се свеле на усвајање прилично непопуларних мера штедње, као и усвајања новог Закона о раду² који би требало да има за циљ ослобађање и подстицање развоја приватног сектора. Будући да је овај закон ступио на снагу средином 2014. године још увек је рано јасно прецизирати како ће се одразити на односе послодавца и запослених. Ипак, судећи по реакцијама јавности и протестима којима је био повод, може се претпоставити да ће његово усвајање додатно заострити поменуте односе и очврснути већ постојеће негативне перцепције о предузетницима у овом друштву.

Као основ за тврдњу да у савременој Србији доминира негативна слика о предузетницима, узимам многобројне коментаре читалаца на извештавања електронских медија о начинима и условима пословања приватника, у којима читаоци, најчешће у виду својеврсних мини-наратива, описују лична искуства са послодавцима при раду у приватном сектору.³ Велико интересовање читалаца за поменуте проблеме условљава и велики број коментара на такве текстове, што значи да је ово врло добар извор за увид у друштвена мишљења која су се о предузетницима формирала. То, такође, значи да у овом раду није реч о медијски конструисаној слици о приватницима, будући да су читаоци, односно коментатори, често непосредно и искуствено укључени у односе са предузетницима, па сходно томе развијају и сопствена схватања и мишљења о њима. Уз то, према теорији о комплексности рецепције медијских порука, реципијенти су у могућности

¹ Током друге фазе пост-социјалистичке трансформације је поново на површину испливала потреба политичких партија да се пре свега одрже на власти. То је за последицу имало стварање тзв. партијске државе, у којој институције служе за запошљавање масе партијских кадрова, што је највидљивије на основу рапидног нарастања јавног сектора у овом периоду (в. Novaković *et al.* 2010, 248).

² Закон о раду „Службени гласник РС“ бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13 и 75/14.

³ Овоме се могу придодати и нека претходна истраживања у којима је обрађена концептуализација приватника, в. на пример Трифуновић 2009; 2013.

да интерпретирају пласиране поруке у кодовима који су другачији од оних учитаних у медијски текст (Hall 1980).

Овом приликом, такође, имам у виду недостатке оваквог приступа оличене у могућности цензурисања одређених коментара од стране уређивачких редакција интернет портала. Ипак, цензури у овим случајевима пре свега подлежу коментари са вулгарним, увредљивим и претећим садржајем док се лично мишљење претежно уважава, па се то не одражава на разноврсност коментара и могућност њиховог груписања према израженим мишљењима. Поред тога, добар део коментара не мора бити релевантан за одређену истраживачку тему, с обзиром на то да овом приликом истраживачу није дата могућност да усмерава „испитанике” какав је случај у непосредној комуникацији. Иако би се ово могло сматрати значајним ограничењем, погодност коментара као извора огледа се у њиховој већ поменутој разноврсности и великом броју на једном месту, што омогућава знатно брже откривање најразличитијих гледишта по одређеном питању. То такође значи да се међу њима свакако могу наћи и они који у себи носе значајне информације за истраживача.

Главни интернет портали на које сам се овом приликом ослонила јесу „Blic Online” (www.blic.rs) и „B92” (www.b92.net), и то пре свега због њихове велике посећености и, самим тим, великог броја коментара на текстове који су на овим местима објављени. У овом раду је за узорак узето девет текстова, објављених у распону од 2010. до 2014. године, на које је укупно дато 2077 коментара. Поменути текстови су изабрани као најрепрезентативнији међу многобројним сличним текстовима који су узети у обзир и који реферишу на проблеме предузетништва у овом друштву, док је дати временски период њиховог објављивања узет како би се стекао увид у перцепције о предузетницима у, може се рећи, позном периоду друге фазе друштвене трансформације. На тај начин, ове перцепције сумирају досадашњи ток транзиције и представљају делимични показатељ друштвених схватања о њеном домету на културолошком и институционалном нивоу.⁴

Како приватно предузетништво представља широку категорију која, најгрубље речено, укључује крупне бизнисмене (познате још као

⁴ Наиме, процес друштвене трансформације подразумева симултану промену на четири веома битна нивоа: политичком, економском, институционалном и културном. Ови нивои се могу довести у међусобну везу, па се тако при процесу демократизације граде нове институције попут парламента, избора и политичких партија, које подразумевају изградњу грађанске културе, док увођење тржишта захтева институције као што су приватне фирме, што повлачи увођење предузетничке културе и одговарајуће радне етике (Sztompka 1999, 206).

„тајкуни”⁵), затим осниваче средњих и малих предузећа, треба напоменути да ће у овом раду први наведени бити изузети из разматрања. Разлог за то јесте што се тајкуни претежно везују за процес приватизације некадашњих великих друштвених предузећа и фабрика, које треба разликовати од успостављања мањих приватних предузећа од стране појединаца. Уз то, овде су у фокусу, пре свега, лична и непосредна искуства читалаца са послодавцима на основу којих ћу покушати да укажем на доминантне узроке негативне слике о предузетницима. То не значи да о тајкунима у овом друштву постоје значајно другачије представе, већ да се увид у њих тешко може стећи на основу врсте коментара која је овде узета као материјал.

У складу са до сада реченим, истраживачки поступак ће отпочети контекстуализацијом проблема о коме је овде реч, и то обраћањем пажње на настанак и развој предузетништва у овом друштву, а потом на разлоге тензија између послодаваца и запослених током друге фазе пост-социјалистичке трансформације. Након тога ће се у светлу овог контекста сагледати узроци преовлађујућег негативног друштвеног става према предузетницима, који ће такође бити поткрепљени и поменути коментарима.

Предузетништво у социјалистичкој Југославији и транзицијској Србији

У периоду југословенског социјализма приватни облик својине над средствима за производњу никада у потпуности није укинут, иако је био строго контролисан низом административно-фискалних мера и економском државном политиком (v. Estrin *et al.* 1991). Приватно предузетништво

⁵ Реч „тајкун” је пореклом из кинеског језика где је значила „велики принц”, одакле је преузео јапански језик као синоним за шогунa (генерала). Из јапанског ова реч доспева у енглески језик и тада почиње да означава богате, крупне бизнисмене и индустријалце, који се овде још називају и магнатима, а који су у својим рукама успели да концентришу већу моћ од оне коју имају вође држава (в. <http://www.thefreedictionary.com/tycoon>). У том контексту дата реч има превасходно материјалну конотацију, за разлику од контекста пост-социјалистичких земаља где се њеним коришћењем посебно наглашава брз и сумњив начин стицања богатства (в. <http://www.hrleksikon.info/definicija/tajkun.html>). Тајкун би у том случају, по схватању већине, била особа која се домогла богатства, позиција и прилика за успех преко сумњивих, закулисних послова уз помоћ својих политичких веза и тако стекла почетни капитал проблематичног порекла. Следствено томе, синоним за дату реч је „контроверзни бизнисмен” а не „магнат”. С друге стране, и овде постоји свест о значајној моћи коју овакав појединац поседује у односу на државу, што је нарочито евидентно на основу фолклорних дефиниција које му се придају: „Најутцајнија личност у држави која се ретко појављује у јавности. Супротно од председника државе” (в. <http://vukajlija.com/tajkun>).

је тако било омогућено, али до нивоа малих породичних мануфактура (Matić 2007). Поред тога, у Југославији је било регистровано 225 уговорних организација удруженог рада, чији су оснивачи били индивидуални власници средстава који су удружили свој рад и средства са радницима запосленим у таквој организацији, а која су, према Болчићу, имала суштинско значење приватне фирме (Bolčić 2002a, 112).

Иако је ангажовање у „приватном сектору” било идеолошки омражено, у СФРЈ су постојала и занимања која су се сматрала доменом правно и културно прихватљивог стицања приватне имовине, као што су разне занатске делатности, а ту су спадали и спортисти, естрадни уметници, они који су одлазили на рад у иностранство, итд. Средином осамдесетих година прошлог века приватницима почињу да се колоквијално називају они који имају „сопствени бизнис”, што се може узети као индикатор значајнијег препознавања ове категорије која се од тада све више шири и попуњава различитим делатностима (в. Žikić 2007, 53–54). Коначно, крајем осамдесетих година укидају се законска ограничења која су зауздавала приватно предузетништво, што је омогућило оснивање приватних предузећа без обзира на њихову величину (Matić *op. cit.*)⁶

Током деведесетих година прошлог века, тзв. прва фаза транзиције се одвијала у условима опште друштвене кризе, када је СФРЈ престала да постоји услед ратног распада земље, и када међународна заједница тадашњој СР Југославији намеће ригорозне санкције које су утицале на могућности трансформације привредног система (в. Lazić 1994; 2000). Наведене околности су оставиле битан ефекат на специфичан равој предузетништва у овом периоду, који Болчић назива спонтаном и аутономном приватизацијом, у чијој је основи успостављање нових приватних предузећа и радњи од стране појединаца, а који треба разликовати од приватизације друштвених и државних фирми која је захтевала одређене мере државе и одлуке радних колектива као њихових „власника” (Bolčić 2002a, 109). Тадашња стопа незапослености је била око 27% с тим што се овде није узимао у обзир велики број оних који су били само фиктивно запослени и то у предузећима која не раде или у којима не примају плате, нити уплаћене доприносе за здравствено и пензионо осигурање (Seđović *op. cit.*, 514).

Оваква ситуација је, заједно с економском блокадом земље, утицала на развој сиве економије, у којој су почели да учествују практично сви друштвени слојеви (в. Свејић 2002; 2006). С друге стране, само је једна група успела да том приликом акумулише већу количину богатства и да се за кратко време уздигне из статуса ситног приватника. Она је била директ-

⁶ До овог периода важио је пропис по коме у занатским и услужним радњама није могло да буде више од 10 запослених (Bolčić 2008, 73). Укидање овог прописа крајем осамдесетих значило је да приватно предузетништво може слободно да се развија.

но или индиректно повезана са државом, пружајући јој путем приватних фирми услуге у илегалним међународним трансакцијама услед санкција УН (в. Mrkšić 2000; Lazić 1994). Уз то, према речима Стојановића, одабранима је било омогућено да врше утају пореза, да се баве шверцом и да користе средства по посебним олакшицама (Stojanović 2002), те да на такав начин и постају „успешни крупни предузетници”.

Остали друштвени слојеви који су се обрели у сфери сиве економије извличили су углавном ситну добит која је била неопходна у борби за преживљавањем током овог периода (Mrkšić 1994: 64). Тако су се развијали ситни илегални послови за шта је најбољи пример било постављање великог броја киоска без радне дозволе у Београду, односно тзв. дивљих киоска, којих је често било више од легално постављених (в. Kovačević 2006a). С друге стране, Болчић истиче латентне позитивне последице овакве сиве економије по развој приватног предузетништва, а које се одnose на „тренирање” предузетничких вештина попут економског резоновања, уочавања повољних пословних прилика, комуникације са људима из различитих области, итд. (Bolčić 2002b, 88).

Системске промене које су се у овом периоду десиле дале су основ и за развој легалног тржишног пословања, што је такође омогућило формирање групације „обичних” приватних предузетника. Тако су многи до тада запослени у великим друштвеним предузећима, суочени са тешком економском ситуацијом у њима, одлучили да окушају срећу у новонасталом свету приватног предузетништва чије су се могућности отвориле. С тим у вези је најпре дошло до праве поплаве ситних бакалница, продавница ауто делова, пржионица кафе, монтажних ресторана за брзу храну и већ помених киоска, али овог пута са дозволом пословања. Већина нових предузетника је у овом периоду деловала у сфери трговине и разних сервисних услуга, док се тек 15% бавило производњом, производним занатством и грађевинарством (Bolčić 1994, 105).

Појава трговачких, услужних и производних приватних бизниса подстицала је даље предузетништво у виду оснивања фирми које су им пружале услуге неопходне за њихово пословање, као што су рецимо агенције за рачуноводство и књиговодство. Ипак, упркос постојању неких тржишних правила, она се у овом периоду нису поштовала. У пракси су доминирали правна несигурност, непоштовање уговора, немогућност наплате потраживања, па је тако одржавана и општа привредна несигурност (Stojanović 2005, 73). Они економски актери који су се придржавали правила тешко су опстајали у конкуренцији с онима који нису плаћали порезе и који су кршили законе, будући да је држава фаворизовала једне економске субјекте на рачун других и тако дестимулисала тржишну игру (Stojanović 2002). Држава у овом периоду није показала ни нарочито интересовање за подстицање развоја малих предузећа, што је такође утицало на успех пословања приватника.

Поврх свега, новонастали приватни сектор је у почетку био организован тако да су га у квантитативно највећем броју случајева чинила предузећа која су се састојала или од само једног запосленог, који је уједно био и власник и директор, или од чланова једне породице. Према подацима које износи Болчић, чак 2/3 приватних фирми нема више од 5 запослених, а за готово половину се може рећи да су породичне фирме у којима је преовладавао особени стил управљања и предузетништва (Volčić 1994). Велики број таквих предузећа није имао ни своје канцеларије, па је пословање обављано у прилагођеним просторијама стана, куће или гараже, а Матић напомиње да је њихово управљање често било подређено принципима проруралног фамилијаризма, уз запостављање закона и логике модерног капиталистичког начина стицања профита (в. Matić op. cit). Укратко, ово нису била модерна, предузетнички конципирана предузећа, већ немодерне и мање предузетнички усмерене приватне фирме у виду радњи и самозапослених приватника-појединаца, и то претежно у циљу економског обезбеђивања породице⁷ (Volčić 2002a, 113).

За период друге фазе пост-социјалистичке трансформације у Србији карактеристично је то што су се реформе, које се тичу конкурентске структуре тржишта и институционалног уређења тржишне привреде, одвијале веома споро (в. Cerović op. Cit, 628). Ово је за узврат стварало нарочито лошу климу за развој приватног предузетништва у виду малих и средњих предузећа. По том питању је врло индикативан пример који Наумовић наводи у својој студији случаја о развојном путу некадашњег менаџера из времена социјализма у приватног предузетника током периода транзиције. Овај појединац, наиме, није успео да покрене сопствени бизнис почетком друге фазе трансформације, упркос добро осмишљеном пословном плану и оствареним пословним контактом са заинтересованим иностраним партнером, јер је целокупан пројекат ударио у зид који су чинили бирократска парализа, институционална и правна неефикасност (в. Naumović 2006).

Другим речима, у овом периоду се предузетници, пре свега, жале на проблематичан законски оквир којим се уређују правила тржишне игре и указују на то да судови не штите пословне људе. За овим не заостају и друга ограничења која се истичу као негативна по приватно предузетништво, попут компликованих процедура регистрације предузећа, пореских притисака итд. (в. Stojanović 2005, 129). Такви услови су производили колебљивост код оних који су размишљали о започињању сопственог бизниса и чак изнова упућивали на сиву економију као исплативију зону пословања.

⁷ Предузетништво појмовно има знатно шире значење од оснивања предузећа и вођења ситног бизниса. Истински предузетнички подухвати подразумевају амбиције конкуренције, остваривања властитих пословних идеја, увећавања фирме и стварање брэнда, освајања иностраног тржишта, максимирање профита, итд. (в. Volčić 2008).

Управо су поменуте околности дошле до изражаја у периоду друге транзиције, па тако Стојановић наводи да је привреда функционисала уз бројна формална и неформална ограничења која су отварала простор за различите мутне и криминалне радње, док је тржиште регулисано по монополском принципу по коме се штите инсајдери, а дискриминишу они који би да на њега уђу (Stojanović 2005, 51; 109). Будући да се истински тржишни амбијент није развио, непрестално политичко посредовање у економским процесима стварало је привилегован положај одређеним групама.

Овакви неповољни услови пословања су посредно утицали и на постепено стварање сукоба између послодаваца и запослених. На првом месту, узрок тензија између послодаваца и њихових запослених било је избегавање високих пореза и доприноса, што води прибегавању ангажовања радника на сиво, црно или преко омладинских задруга, практиковању рада на одређено време и других легалних и илегалних техника заобилажења заснивања пуног радног односа (Mijatović 2005). Закон о раду у том смислу директно утиче на начине организације пословања приватних предузетника.

Тако је почетком друге фазе транзиције, односно 2001. године донет нови Закон о раду,⁸ како би се обезбедиле боље основе за развој приватног предузетништва. Тај закон је, између осталог, предвиђао смањење оптерећења зарада порезима и доприносима, као и лакше отпуштање радника, како би се повећала атрактивност новог запошљавања, али су се убрзо на његовом путу нашле политичке препреке. Наиме, на сâмом почетку се поставило питање како једним законом о раду обухватити два тако различита сектора као што су државни/друштвени и приватни. Одлука да једнака правила важе за све је битно усмерила даљи пут којим се кренуло, будући да је дошло до бројних компромиса и решења која су усвојена првенствено ради заштите запослених у друштвеном сектору, а која никако нису одговарала приватном сектору у тржишној економији (ibid, 301).

Како наводи Мијатовић, основна дилема при конципирању Закона о раду била је слобода уговарања или државна регулација, односно флексибилност тржишта рада или заштита запослених радника. Укратко, радило се о избору између економских и социјалних мотива (ibid, 302). С тим у вези, није тешко уочити да послодавцима свакако више одговара тржишна регулација односа са запосленима. Упркос томе што су економисти критиковали социјални аспект овог закона као дестимулишући за развој привреде, синдикати су сматрали да он исувише фаворизује послодавце и издејствовали су његову промену 2005. године кад је након формирања владе Војислава Коштунице донет нови Закон о раду⁹ с израженом социјално-синдикалном оријентацијом (ibid, 317). Тако је овим законом регулација

⁸ Закон о раду, „Sl. glasnik RS”, br. 70/2001 i 73/2001.

⁹ Закон о раду, „Sl. glasnik RS”, br. 24/2005, 61/2005 и 54/2009.

тржишта рада учињена нефлексибилном, а трошкови рада су знатно повећани за послодавце, будући да је преовладала идеја да је током транзиције потребно пре свега заштитити запослене. Ово се негативно одразило не само на послодавце, већ и на запослене у приватном сектору, јер се услед оваквих околности наставила пракса илегалног ангажовања радника што је често повлачило нарушавање њихових права.

Већина новооснованих предузећа и предузетничких радњи је у овом периоду остала у кругу малог бизниса (до десет запослених) са готово истим карактеристикама какве су оваква предузећа имала током деведесетих (Bolčić 2008). Новина се огледала у нешто већој појави фирми које су се бавиле модернијим пословима као што су пружање одређених стручних услуга или информатичке технологије, али су и даље најбројније остале оне које се баве трговином и угоститељством, а потом производним активностима (ibid, 82). Према подацима које износи Болчић, у овом периоду има чак још више оних који су ушли у предузетнички круг како би себи и својој породици обезбедили удобнији живот. Показатељ развијености приватног предузетништва управо представља бројчани однос оваквих „радњи” и модерних, индустријских предузећа која су у домену производних делатности, а којих је, по овом аутору, релативно мало. Укратко, како показује Болчићево истраживање, друштвена својства нових предузетничких фирми и социјални профил нових предузетника остали су у великој мери неизмењени од периода деведесетих година до 2006. године (ibid).

Узроци негативних представа о предузетницима

Доминантност негативних представа о предузетницима у Србији рефлексно усмерава мисао ка идеолошким узроцима такве појаве, а с обзиром на претходни вишедеценијски тип системског уређења који се добрим делом заснивао на гушењу приватне иницијативе и рестриктивном односу према приватном сектору (в. Novaković 2006). Ипак, како је већ истакнуто, у југословенској верзији социјализма приватно предузетништво је контролисано, али и толерисано и то пре свега у областима пољопривреде и услужних делатности. Могуће је да је политика маргинализације приватног предузетништва на званичном, државном нивоу, произвела и општу друштвену незаинтересованост како за овакав вид привређивања, тако и за оне који су се у њему окушали. Наиме, како наводи Жикић, друштвене перцепције приватника, током југословенског социјализма, нису постојале у експлицитној шематско-когнитивној форми, нити су однос приватника према послу, начин њиховог обављања делатности или њихово имовно стање били предмет и део јавног говора (в. Žikić op. cit).

О приватницима, заправо, почиње значајније да се говори са њиховим интензивнијим појављивањем, односно од времена прве фазе транзиције. Стога сматрам да претходно социјалистичко наслеђе не игра толико значајну улогу у креирању негативних схватања о приватним предузетницима, колико у томе имају удела већ наведени начини постајања предузетником током друштвених промена и њихов однос са запосленима.¹⁰

Као још један од аргумената у прилог томе да у изградњи негативне слике о предузетништву није доминантно учествовала некадашња социјалистичка идеологија, може се узети и то што се већ од почетка друштвене трансформације јавља афирмативни и позитивни став према приватницима који се заснива на усвајању њихове радне етике и мишљењу да плату треба зарадити (в. *ibid*). Уз то, анализа фолклорних творевина попут урбаних легенди, које у транзицијском периоду круже у овом друштву, указала је на прихватање нових економских принципа и нове филозофије рада која тежи предузетништву са циљем богаћења (в. Ковачевић 2006с).

Уз претпоставку о социјалистичком наслеђу као узроку негативне слике о предузетницима, јавља се и она о негативном односу према богатству у овом друштву, а које, између осталог, исходи и из егалитаристичке, традиционалне идеологије. Наиме, истраживања су показала да су овде представе о сиромаштву и богатству мешавина различитих утицаја из сфере традицијске културе, идеологије социјализма, религијских учења и савремених медијских садржаја, те да је богатство готово табуисан појам који се избегава при самоозначавању и радије замењује конструкцијом „има се” (в. Erdei 2003). Илдико Ердеи је такву појаву тумачила као негативан однос према богатству, који се развио под утицајем опште пристуне идеологије егалитаризма, засноване на традиционалном, али и на социјалистичком наслеђу (*ibid*, 193).

Као прилог тумачењу ове појаве, рекла бих да поменута табуизација не произилази из тога што се само богатство по себи сматра лошим, у складу с чиме би се заузео и негативан став према њему. Узимајући у обзир несумњиво егалитаристичко наслеђе које прожима српску културу, склонија сам томе да претпоставим како је овде пре реч о предупређивању или отклањању зависти које богатство, па самим тим и истицање које оно са собом носи, може изазвати у заједници која преферира егалитарне принципе. Стога сматрам да је функција овакве табуизације нека врста магијске заштите богатства од урока¹¹, што даље значи да се оно сматра итекако пожељним и чуваним добром.

¹⁰ Више о искуствима запослених у приватном сектору в. Трифуновић 2013.

¹¹ Анализирајући наративе о губитку породичног богатства, Драгана Антонијевић је идентификовала две велике категорије према узроцима тог

То упућује на потребу преиспитивања схватања о негативном односу према богатству у нашем друштву и његовог сагледавања у другачијем светлу. У складу са тиме, упитно је и да ли ставове према предузетницима уопште треба објашњавати у оквирима негативног друштвеног односа према сâмом богатству као појави. По мом мишљењу, ти ставови се овде пре заснивају на реалним проблематичним и морално упитним начинима стицања богатства до којих је заиста дошло у транзицијском периоду.

Доминантан негативни став о приватницима је најчешће изражен у формулацији „приватник је лопов” (в. Žikić *op. cit.*), а која се могла чути како током деведесетих година, тако и данас. Управо ово указује да изворе анимозитета према предузетницима треба тражити у контексту њиховог интензивног појављивања и пословања, који је проузроковао девијације у односу на идеалан модел предузетника као квалитетног дела друштва који прави новостворену вредност, креира нова радна места и покреће друштвену модернизацију. Фолклор изнова пружа потврду овога, ако се имају у виду урбане легенде кроз које се артикулише став да предузетник, који уз ризични капитал и правилима тржишне економије стиже до успеха, представља жељену али неостварену категорију, док у стварности успевају само они који настају на начин прописан условима економске транзиције Милошевићевог периода (в. Kovačević 2006b, 17). Поменута формулација, „приватник је лопов”, на исти начин негира и то да негативан став према сâмом богатству може представљати и узрок овакве негативне перцепције предузетника. Њоме се заправо реферише на проблематичност начина стицања богатства, док се предузетништво иначе доживљава као легитиман начин вертикалне покретљивости са материјалним богатством као опажљивим показатељем успеха (в. Kovačević 2006c, 24).

Перцепција читалаца електронских медија о предузетницима

У складу са до сада реченим, путем значајног броја коментара читалаца¹² на различите новинске текстове, може се реконструисати посебан тип

губитка. За нас је овде значајна друга категорија у коју се сврставају приче о судбинским узроцима, где ауторка, између осталог, помиње и мистичне разлоге попут породичне клетве или урока (в. Antonijević 2009a, 21). Другим речима, мистични узроци фигурирају као једно од објашњења губитка богатства, што са собом повлачи велику вероватноћу да ће се употребљавати и одговарајуће мере заштите богатства.

¹² Изабране коментаре ћу наводити у њиховом оригиналном облику, са свим граматичким и другим грешкама. Сматрам да је њихово навођење у целисти

ситног предузетника који се формирао у друштвеним перцепцијама, а који најбоље представља следећи коментар:

„Prosecan „mali privrednik“. Mali covek-coveculjak. Ubedjen da je uspeo u zivotu. Misli da su svi neradnici kao on sam– svestan da je blefom dosao do para –ubedjen da svi oko njega blefiraju. Smatra da je dovoljno 25 000 da zivis kao on – da imas vikendicu, ides na zimovanja, letovanja, avioni, kamioni...zaboravio perod kad je prodavao dzidze na buvljaku ali zna da nisu svi zaboravili...jedu ga kompleksi. Zavrrio Megatrend –i to preko veze....Smatra da je najnormalnije da komentarisе kako se ko obukao, kako je ko na poslu raspolozen...njega niko ne sme da komentarisе...misli da ako te zaposljava onda si u njegovom vlasnistvu i kaze – kome se ne svidja otvorena su mu vrata...moze da ide...za 25 hiljada mesecno svakog dana te ceslja i meri svaku tvoju rec i pokret, radis pod konstantnim mobingom a nemas kome da se zalis.”¹³

Тензије које се јављају у односу између приватних послодаваца и запослених су подробно медијски испраћене, па се поменути проблем може уочити већ на нивоу новинских наслова: „Фирма која мења запослене на 30 дана, па прети и понижава када радници траже зарађено”¹⁴; „Они се богате, а радницима не плаћају доприносе”¹⁵; „Шта радити кад вам газда не даје плату”¹⁶; „Ко зарађује а не исплаћује плате могао би у затвор”¹⁷, итд. У оваквим текстовима су заправо представљени различити начини на које послодавци путем преваре радника остварују профит. Тако се у једном од текстова наводи да „многе фирме запосле раднике на пробно по месец или два, после их отпусте уз образложење да нису задовољни, а за рад их не плате. На тај начин ‘врте’ раднике на 30 до 60 дана који практично за њих раде за цабе”¹⁸. Исто тако, наводи се да сваки трећи радник у Србији не прима плату или му зарада касни неколико месеци, док око 35.000 људи месечно од фирме добија мање од 21.000 динара, колико износи законски минималац.¹⁹ Иако су узроци неисплаћивања зарада многобројни, један од

неопходно како би се што јасније пренео утисак о разочарању, огорчености, сарказму и иронији који су у њима често садржани, а што омогућава увид у додатну димензију друштвених перцепција о којима је овде реч.

¹³ Коментар на текст: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/455813/Kako-zive-prosecni-Srbi-i-Srpkinke-Sekiraju-se-i-sanjaju-o-boljem-zivotu/komentari#ostali>.

¹⁴ <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/368515/Firma-koja-menja-zaposlene-na-30-dana-pa-preti-i-ponizava-kada-radnici-traze-zaradjeno>.

¹⁵ <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/394602/Oni-se-bogate-a-radnicima-ne-placaju-doprinosе>.

¹⁶ <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/427004/Sta-raditi-kad-vam--gazda-ne-daje-platu>.

¹⁷ <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/362623/Ko-zaradjuje-a-ne-isplocuje-plate-mogao-bi-u-zatvor>.

¹⁸ <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/368515/Firma-koja-menja-zaposlene-na-30-dana-pa-preti-i-ponizava-kada-radnici-traze-zaradjeno>.

¹⁹ <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/427004/Sta-raditi-kad-vam--gazda-ne-daje-platu>.

њих лежи у пракси преусмеравања плата на одређено тренутно улагање, што је свакако лакше и исплативије него задуживање код банке.²⁰ С друге стране, исплаћивање зараде која је мања од законски прописаног минималца постиже се тако што се тај минималац уплати раднику на рачун, који је дужан да сутрадан послодавцу врати део.²¹

Коментари читалаца потврђују да се у основи негативних ставова према предузетницима управо налази схватање о оваквој проблематичности начина остваривања профита на штету запослених:

„Nemas posao, zivis bedno. Ako uspes da nadjes posao, radis za 200 E i ponovo zivis bedno. A gledas gazdu kako vozi dzip i sedi u obliznjem kaficu ceo dan.”²²

„Pa i ja nisam primio platu 2 meseca, plata mi je 20.000 dinara, nisam prijavljen, gazda ima troja kola i trenutno je na odmoru u Italiji sa svalerkom, i non stop kuka kako nema posla i kako ne moze da se izbori sa pdv-om. I ko je ovde lud?! Ja, tj.svi mi. Pitam se ko ce stati na put bahatim privatnim preduzetnicima.”²³

„Trazim 25.000 radnika za rad na grobljima, poljoprivrednim imanjima, kopanju kanala itd. za platu koja ce im kasniti 3 i vise meseci. Doprinosе i zdravstveno im necu uplacivati, a radno vreme ce biti organizovano u dve smene po 12 sati. O visini plate, sindikalnom organizovanju, uslovima rada i pravima radnika necemo raspravljati jer vam je valjda bitno da RADITE, a ne da polemisetе o tome da li radite kao rob. Ako to budete radili, ili ako ja na svalerku, besna kola ili jahtu potrosim malo vise novca – odmah dobijate otkaz i ne interesuje me to sto vi imate porodicu koju morate da izdrzavate ili kredite, a ostali zaposleni treba malo jace da zapnu da ne bi i oni leteli sa posla posto znam da im ta koska koju ponekad bacim sa stola znaci zivot (...) Tako mali Perica srbin zamislja kapitalisticko uredjenje drustva. Sit gladnome ne veruje.”²⁴

Велики број оваквих коментара указује на схватање да предузетници у пракси нису креатори новостворене вредности која би омогућила просперитет читавог друштва, већ да превасходно стварају за себе, а на штету друштва. Радна места која ови предузетници отварају не остављају утисак да је тиме учињено нешто добро, с обзиром на ниска примања и низ других непогодности рада у приватном сектору, захваљујући којима „газде” остварују профит у своју корист. Широка друштвена осуда оваквог пословања

²⁰ cf. <http://lupiga.com/vijesti/poslodavac-na-dlanu-ne-placa-radnike-kupuje-porsche-u-reprezentaciju-ulaze-vise-nego-u-istrazivanje-i-razvoj>.

²¹ На овај податак сам наишла у бројним коментарима читалаца, као и у непосредним разговорима.

²² Коментар на текст: „Dva miliona Srba ne želi da radi?”, v. http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yuuu=2010&mm=07&dd=22&nav_id=447068.

²³ Коментар на текст: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/459924/Duguje-11-plata-radnicima-a-sponsorise-pevacice/komentari#ostali>.

²⁴ Коментар на текст: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/290474/Miodrag-Kostic-magnat>.

шаље у ствари поруку о недостатку социјално одговорног предузетништва код нас.

У креирању негативне слике о приватницима, дакле, преовлађујуће учествују друштвене перцепције о њиховом односу према запосленима, као и њихов психолошки профил који се формирао у друштвеној свести. Наиме, у овој средини се развио специфичан облик предузетништва који одудара од његове прихваћене дефиниције као делатности засноване на новим идејама и спремности прилагођавања динамици тржишта. И. Ердеи, тако, у свом раду о предузетницима у Књажевцу операционално дефинише предузетнике као групу која на основу претходно стеченог капитала покреће мале и средње приватне послове, обрће зарађена средства, остварује профит и увећава капитал, а која се више оријентише на развијање породичних послова и није спремна да тако лако мења делатност услед симболичке и емотивне вредности коју тај бизнис има за њих. Како сâма ауторка наводи, стога њихова логика и није предузетничка (Erdei 2005, 215; cf. Volčić 2002a).

Пренето на шири контекст, а како је већ и речено, већина новооснованих предузећа и предузетничких радњи се током друге фазе трансформације друштва своди на мали бизнис, чија се својства нису значајније изменила од периода 90-их година прошлог века, а исто важи и за социјални профил нових предузетника (в. Volčić 2008). У таквим околностима су се развили и одговарајући принципи вођења и организације приватног предузетништва, а по којима „бављење неким послом и управљање предузећем само формално подржава концепт модерног либералног капитализма, али је заправо подређено концепту фамилијаризма и система вредности карактеристичног за локално сељачко друштво“ (Matić op. cit, 88). Како истиче Матић, основни принципи пословања се, уз запостављање закона, свде на то да у што краћем року и уз минимално улагање капитала и других ресурса треба стећи што веће богатство, те да осим ове идеје о брзом богаћењу не постоји никаква прецизна стратегија управљања послом (ibid, 90).

Занимљиво је да се и у породичним наративима о предузетничком губитку као основни разлози пропасти наводе особине сâмих предузетника, и то неспособност за успешно вођење послова, наивност, пословна несмотреност, нескромност, лакомот, олако задуживање, расипништво, бахатост, одсуство правилне процене ситуације, итд. (в. Antonijević 2009b, 62). Јасно је да се овакви, не тако ретки, принципи функционисања неповољно одражавају и на сâме запослене у приватном сектору, што је и један од најзначајнијих узрока негативних концептуализација послодаваца. Стога не треба да чуди велики број оваквих коментара у којима се сажимају начини пословања приватних предузетника, као и њихови психолошки профили:

„Poslodavci ne osećaju potrebu da nagrade one koji marljivo rade, već ih smatraju budalama koje mogu da eksploatišu do mile volje. Kod nas u Srbiji je na snazi kratkoročno razmišljanje, tipa: „Daj da mu oderem kožu danas a za sutra ko te pita!“ Moj drug je radio u jednom preduzeću kao krojač 3 meseca bez plate, pa je dao otkaz a na njegovo mesto je došao neko drugi koji je doživeo istu sudbinu...”²⁵

„Evo kako se kod nas radi: Do pre dve godine sam bio kod privatnika, nema sta mu nisam završavao, instalirao programe, radio flash i web prezentacije, programirao, dizajnirao, fotografisao, vukao i teglio. Pri tome naravno nisam bio prijavljen nego sam radio na crno. Uz put sam „uzivao“ u gazdinim nacionalističkim ispadima, uzdizanjem ratnih zlocinaca i slicno. Srecom pa sam imao dovoljno mozga da se snadjem i organizujem tako da sam sada nezavisan, ali sekretarica sto je radila kod njega i kojoj je on stalno natrljavao na nos da treba da „radja srpsku decu“ je na kraju ipak ostala trudna i nije prošlo dugo pa je dobila sut-kartu. Eto kako se kod nas posluje, pa Vi vidite da l' se isplati zaposliti se i da l' je moguće osnivati porodicu!”²⁶

Закључак

У многобројним коментарима читалаца се, дакле, развио и доминира посебан тип предузетника чија се лоша репутација најпре заснива на реалним начинима његовог пословања и односа према запосленима, а не на отпору према сâмој предузетничкој делатности или негативном односу према богатству које се тим путем остварује. Развој предузетништва представља значајан аспект социо-економске друштвене трансформације, као и показатељ њене успешности. Стога је неопходно да се о овом виду привређивања, као и о његовим носиоцима формира знатно боља слика у очима друштва. Постојеће перцепције се лако могу повезати са раширеним друштвеним представама о томе да нико на моралан начин, сопственом памећу и способношћу није успео у приватном бизнису (cf. Erdei 2009). Последице таквих представа су свакако вишеструке, а као посебно значајну треба истаћи обесхрабривање личне иницијативе за упуштањем у предузетничку делатност, па самим тим и легитимисање пасивности по том питању. То не значи да негативне представе о предузетницима представљају главни узрок невољног опробавања у предузетништву у савременој Србији, али свакако да имају своју улогу у комплексности проблема који ову делатност прате од почетака транзиције у овом друштву.

Речено до сад, такође, не значи да у овом друштву не постоје и позитивна мишљења о предузетницима, као и то да треба занемарити

²⁵ Коментар на текст: „Srbi ništa ne rade i neće da rade”, v. http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yuuu=2011&mm=09&dd=11&nav_id=541166.

²⁶ Ibid.

визуру самих предузетника по питању њиховог положаја у постојећим социо-економским околностима. Како ова питања превазилазе обим једног рада, на њих ћу обратити пажњу у наредном тексту.

Литература

- Antonijević, Dragana. 2009a. Okviri proučavanja ličnih i porodičnih priča o materijalnom gubitku i porazu. *Etnoantropološki problemi* 4 (1).
- Antonijević, Dragana. 2009b. Poráženi od sistema: struktura i značenje ličnih priča o gubitnicima hibridne tranzicije. *Etnoantropološki problemi* 4 (3).
- Bolčić, Silvano. 1994. *Tegobe prelaza u preduzetničko društvo. Sociologija „tranzicije” u Srbiji početkom devedesetih*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Bolčić, Silvano. 2002a. „Rast privatnog sektora i preduzetništva u Srbiji tokom 1990-ih“. U *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Silvano Bolčić i Anđelka Milić (prir.). Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Bolčić, Silvano. 2002b. „Izmenjena sfera rada“. U *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih* Silvano Bolčić (prir.). Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Bolčić, Silvano. 2008. „Preduzetnici i preduzetničke firme u Srbiji 1992–2006. godine: ima li značajnih promena?“. U *Društvo rizika: promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*, Sreten Vujović (ur.). Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. Beograd
- Böröcz, József. 2001. Change Rules. *American Journal of Sociology* 106 (4).
- Cerović, Božidar. 2012. *Tranzicija: zamisli i ostvarenja*. Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta: Beograd.
- Cvejić, Slobodan. 2002. „Neformalna privreda u post-socijalističkoj transformaciji: „siva ekonomija” u Srbiji 90-ih“. U *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Silvano Bolčić i Anđelka Milić (prir.). Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Cvejić, Slobodan. 2006. *Korak u mestu: društvena pokretljivost u Srbiji u procesu post-socijalističke transformacije*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta. Beograd.
- Erdei, Ildiko. 2003. „Potrošnja i identiteti u savremenoj Srbiji – narodne predstave o bogatstvu i siromaštvu“. *Tradicionalno i savremeno u kulturi Srba*. EI SANU: Posebna izdanja, knj. 49. Beograd.
- Erdei, Ildiko. 2005. „Bogatstvo u tranziciji – konceptualizacija bogatstva na primeru dva knjaževačka preduzetnika“. U *Problemi kulturnog identiteta stanovništva savremne Srbije*, Senak Kovač (ur.). Beograd: Etnoantropološki problemi – 3bornik radova.
- Erdei, Ildiko. 2009. Hopes and Visions: Business, Culture and Capacity for Imagining Local Future in Southeast Serbia. *Etnoantropološki problemi* 4 (3).
- Estrin, Saul, Paul Grout, Sushil Wadhvani. 1991. „Učešće u profitu i akcionarstvo zaposlenih“. U *Od nacionalizacije do privatizacije ili socijalizam i mešovita privreda*, Božidar Cerović (redaktor). Beograd: Ekonomski fakultet.

- Hall, Stuart. 1980. „Encoding/decoding.“ In *Culture, Media, Language*, Stuart Hall, Dorothy Hobson, Andrew Love and Paul Willis (eds). London: Hutchinson.
- Kovačević, Ivan. 2006a. Kiosk – kritički ogled iz urbane/političke antropologije. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 54 (1).
- Kovačević, Ivan. 2006b. Legenda o poštaru – lopovu i biznismenu. *Antropologija* 1.
- Kovačević, Ivan. 2006c. Tranziciona legenda o dobitnicima. *Etnoantropološki problemi* 1 (2).
- Kovačević, Ivan. 2007. *Antropologija tranzicije*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta. Etnološka biblioteka knj. 28.
- Lazić, Mladen. 1994. „Preobražaj ekonomske elite“. U *Razaranje društva: jugoslovensko društvo u krizi 90-ih*, Mladen Lazić (prir.). Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, Mladen. 2000. „Elite u postsocijalističkoj transformaciji srpskog društva“. U *Račji hod – Srbija u transformacijskim procesima*, Mladen Lazić (ur.). Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, Mladen i Slobodan Cvejić. 2004. „Promene društvene strukture u Srbiji: slučaj blokirane post-socijalističke transformacije“. U *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa. Svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Anđelka Milić (ur.). Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Matić, Miloš. 2007. Privatno preduzetništvo u savremenoj Srbiji. *Antropologija* 3.
- Mijatović, Boško. 2005. „Privatizacija realnog sektora“. U: *Četiri godine tranzicije u Srbiji*, Boris Begović i Boško Mijatović (red.). Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.
- Mrkšić, Danilo. 1994. „Dualizacija ekonomije i stratifikaciona struktura“. U *Razaranje društva: jugoslovensko društvo u krizi 90-ih*, Mladen Lazić (prir.). Beograd: Filip Višnjić.
- Mrkšić, Danilo. 2000. „Restratifikacija i promene materijalnog standarda“. U *Račji hod – Srbija u transformacijskim procesima*. Mladen Lazić (ur.). Beograd: Filip Višnjić.
- Naumović, Slobodan. 2006. On the Heaviness of Feathers, or What Has Culture Got to do With the Failure to Establish an Organic Poultry Production Business in Contemporary Serbia? *Etnoantropološki problemi* 1(1).
- Novaković, Nada. 2006. Nastanak nove preduzetničke elite u Srbiji. *Srpska politička misao* 16 (1/2).
- Novaković, Aleksandar. 2012. „Neoliberalizam“ i tranzicija – kritički osvrt na tezu o „neoliberalnom“ karakteru srpske tranzicije. *Nacionalni interes* 3.
- Novaković, Aleksandar, Milena Pešić. 2010. Srbija u tranzicionom ekvilibrijumu – imperativi prevazilaženja blokiranih reformi. *Politička revija* (XXII) IX (24).
- Stojanović, Božo. 2002. Tranzicioni proces: podsticanje slobodnog preduzetništva. *Sociološki pregled* XXXVI (3–4).
- Stojanović, Božo. 2005. *Tranzicija u Srbiji: privredno lutanje*. Institut za evropske studije. Beograd.
- Sztompka, Piotr. 1999. „The Cultural Core of Postcommunist Transformations“. U *European Societies: Fusion or Fission?* Thomas P. Boje, Bart van Steenbergen, Sylvia Walby (eds.). London and New York: Routledge.
- Tőkés, Rudolf L. 2000. „Transitology“. *Global Dreams and Post-Communist Realities. Central Europe Revue*. 2 (10).

- Трифуновић, Весна. 2009. Типизација приватника у периоду прве транзиције: пример домаћих серија. *Гласник Етнографског Института САНУ* LVII (1).
- Трифуновић, Весна. 2013. Транзицијски Велтшмерц – наротивизација искуства младих при тражењу посла и запослењу у контексту постсоцијалистичке трансформације. *Гласник Етнографског института САНУ* 61 (2).
- Verdery, Katherine. 1996. *What Was Socialism and What Comes Next?* New Jersey: Princeton University Press.
- Žikić, Bojan. 2007. „Ljudi (koji nisu sasvim) kao mi. Kulturna konceptualizacija pojma privatnik u Srbiji“. U. *Antropologija postsocijalizma*, Vladimir Ribić (ur.). Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Srpski genealoški centar, Etnološka biblioteka knj. 34.

Извори

- „Duguje 11 plata radnicima a sponzorise-pevace“. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/45924/Duguje-11-plata-radnicima-a-sponzorise-pevace> (23. 04. 2014).
- „Kako žive prosečni Srbi i Srkinje: Sekiraju se i sanjaju o boljem životu“. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/455813/Kako-zive-prosecni-Srbi-i-Srkinje-Sekiraju-se-i-sanjaju-o-boljem-zivotu> (07. 04. 2014).
- „Miodrag Kostić, magnat“. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/290474/Miodrag-Kostic-magnat> (19. 11. 2011).
- „Firma koja menja zaposlene na 30 dana, pa preti i ponizava kada radnici traže zarađeno“. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/368515/Firma-koja-menja-zaposlene-na-30-dana-pa-preti-i-ponizava-kada-radnici-traze-zaradjeno> (20. 02. 2013).
- „Oni se bogate, a radnicima ne plaćaju doprinose“. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/394602/Oni-se-bogate-a-radnicima-ne-placaju-doprinos> (21. 07. 2013).
- „Šta raditi kad vam gazda ne daje platu“. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/427004/Sta-raditi-kad-vam-gazda-ne-daje-platu> (13. 12. 2013).
- „Ko zarađuje, a ne isplaćuje plate, mogao bi u zatvor“. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/362623/Ko-zaradjuje-a-ne-isplacuje-plate-mogao-bi-u-zatvor> (15. 01. 2013).
- „Srbi ništa ne rade i neće da rade“. Dostupno na: http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2011&mm=09&dd=11&nav_id=541166 (11.09.2011).
- „Dva miliona Srba ne želi da radi?“. Dostupno na: http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2010&mm=07&dd=22&nav_id=447068 (22.07.2010).
- „Poslodavac na dlanu: Ne plaća radnike, kupuje porsche, u reprezentaciju ulaže više nego u istraživanje i razvoj“. Dostupno na: <http://lupiga.com/vijesti/poslodavac-na-dlanu-ne-placa-radnike-kupuje-porsche-u-reprezentaciju-ulaze-vise-nego-u-istrazivanje-i-razvoj> (28.02.2012).
- Zakon o radu, „Sl. glasnik RS“, br. 24/2005, 61/2005 и 54/2009.
- Zakon o radu, „Sl. glasnik RS“, br. 70/2001 и 73/2001.

Закон о раду „Службени гласник РС“ бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13 и 75/14.
<http://www.thefreedictionary.com/tycoon>
<http://www.hrleksikon.info/definicija/tajkun.html>
<http://vukajlija.com/tajkun>

Vesna Trifunović
Ethnographique Institute SASA, Belgrade

*Entrepreneurs in the eyes of society – on the causes
of negative perception of entrepreneurs in transitional Serbia*

The paper deals with the negative social perceptions of entrepreneurs often encountered during the second phase of post-socialist transformation in Serbia. The causes of these widespread social perceptions are investigated by contrasting the previous, decades long socialist system, which was hostile toward entrepreneurship as well as egalitarian ideology with the context of the occurrence and development of private enterprise and the relationship between entrepreneurs – employers and workers in this society.

Key words: entrepreneurs, negative perception, post-socialist transformation

*Les entrepreneurs aux yeux de la société – sur les causes de la perception
négative des entrepreneurs dans la Serbie en transition*

Dans cet article sont examinées les perceptions négatives sociales des entrepreneurs que l'on rencontre souvent au cours de la deuxième phase de la transformation post-socialiste en Serbie. Les causes de telles perceptions sociales, très répandues sont analysées: à cet effet le positionnement du régime socialiste antérieur non favorable à l'entrepreneuriat, puis l'idéologie égalitariste, sont mis en parallèle avec le contexte de la naissance et du développement de l'entrepreneuriat privé et avec le rapport existant entre les entrepreneurs-employeurs et les employés dans cette société.

Mots clés: entrepreneurs, perceptions négatives, transformation post-socialiste

Primljeno / Received: 9.02.2015.

Prihvaćeno / Accepted: 16.03.2015.